

Jolanta Gwioździk, *Kultura pisma i książki w żeńskich klasztorach dawnej Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2015, ss. 546

Polskie badania nad żeńskimi klasztorami w dobie XVI–XVIII w. są przedmiotem rosnących zainteresowań ze strony historyków, historyków sztuki, językoznawców czy bibliologów. Zakres badań obejmuje wszystkie przejawy aktywności żeńskich wspólnot. Szczególną uwagę od jakiegoś czasu poświęca się twórczości zakonnicy, w tym także na polu pisarstwa¹. Spuścizna w tym zakresie daje duże możliwości badawcze, gdyż dorobek piśmienniczy w klasztorach był wynikiem różnych sfer działalności m.in. prawnej, religijnej oraz społecznej. Ten zachowany do naszych czasów dorobek jest nieodłącznym elementem historii kultury oraz historii historiografii².

Autorka recenzowanej pracy to wieloletnia badaczka kultury piśmienniczej oraz kultury książki w klasztorach żeńskich, o czym świadczy szereg jej publikacji w tym zakresie³. Niniejsza praca również nie odbiega od zainteresowań badaczki, gdyż porusza zagadnienia kultury pisma i książki, które wedle założeń zostały potraktowane interdyscyplinarnie. Celem omawianej publikacji było zatem przebadanie tekstów piśmienniczych, występujących w klasztorach żeńskich z uwzględnieniem mechanizmów ich powstawania oraz funkcjonowania w przestrzeni zakonnej. Ponadto zamysłem Autorki było ukazanie tekstów oraz wypracowanych modeli, przy pomocy których wspólnoty wypowiadały się oraz komunikowały. Ważną kwestią był także stosunek do tekstów wyrażony w ustawodawstwie zakonnym. Szeroko wyznaczone pole badawcze wymagało wieloaspektowego spojrzenia, zarówno z perspektywy historycznej, społecznej, jak i bibliograficznej.

¹ M.in. M. Borkowska, 1996; eadem, 2001; K. Targosz, 2001; J. Strzelczyk, 2014; M. Mączyński, 2005; A. Sutowicz 2008; K. Kaczor-Scheitler, 2010; A. Futera, 2014;

² K. Targosz, 2002, s. 8.

³ J. Gwioździk, 2001; 2006; 2009; 2013.

Granice chronologiczne wyznaczone zostały od końca XVI do końca XVIII wieku. Obiór cezury czasowej jest jak najbardziej zasadny, gdyż nakreślone granice wiążą się z odnową życia religijnego zapoczątkowaną wdrażaniem postulatów i ustaw Soboru Trydenckiego. Data końcowa natomiast wskazuje na okres kasat i rozbiorów, wiążący się z upadkiem życia zakonnego.

Konstrukcja pracy ma charakter problemowy, składa się z sześciu rozdziałów, z których każdy jest rozbity na kilka podrozdziałów. W początkowej części rozprawy J. Gwioździk wskazuje, że pierwszy kontakt z tekstem w środowisku zakonnym był związany z liturgią oraz ikonosferą, gdzie przekaz oralny oraz ikonograficzny spełniał funkcje parenetyczne oraz popularyzatorskie duchowości zakonnej. Osoby świeckie, jak i duchowne uczestniczące w wydarzeniach religijnych za pomocą owych przekazów doświadczały kultury pisma. Autorka w związku z tym podaje liczne przykłady wystroju kaplic i inskrypcji w poszczególnych kościołach klasztornych. Następnie Autorka omówiła, w jaki sposób dokonywało się obcowanie z piśmiennictwem po przekroczeniu klauzury. W tym miejscu została dokonana analiza reguły, która wskazywała na poszczególne etapy życia kobiety w klasztorze oraz rolę, jaką teksty pełniły na poszczególnych szczeblach wtajemniczenia zakonnego (obłóczyny, nowicjat, profesja). Reguła, jako podstawowy dokument życia zakonnego, wyznaczała czas i rodzaj lektury dla mieszkanek murów klasztornych. Kolejny rozdział rozwija kwestie zaleceń i zasad lektury w środowisku zakonnym. Ze względu na różnorodność tekstów występujących w klasztorze J. Gwioździk uważa, że powinno się rozpatrywać kwestie kultury piśmienniczej w sposób zindywidualizowany, tzn. na przykładzie jednej wybranej wspólnoty. W związku z tym poddaje analizie teksty pochodzące z klasztoru Bernardynek u św. Michała w Wilnie. Podrozdział ten wypełniony jest licznymi przykładami kategorii pism występujących we wspomnianej wspólnocie, jednak lakoniczny komentarz na podsumowanie rozdziału nie wyczerpuje omawianego zjawiska. Ponadto Autorka nie wyjaśnia, dlaczego obrała właśnie tę wspólnotę jako exemplum.

Kolejna część pracy odnosi się do rękopisów w środowisku żeńskich klasztorów kontemplacyjnych. W nazwie tego rozdziału występuje cytat: *Co mogliśmy słyszeć albo pamiętać i same doświadczyć, tośmy opisały...*, sugeruje on, że treść dotyczyć będzie działalności pisarskiej zakonnic, najpewniej kronik, doświadczeń duchowych itp. Okazuje się jednak, że zawartość tego fragmentu rozprawy odnosi się, także do pism aktowych i prawnych, które wedle Autorki są oznaką kontaktów ze światem zewnętrznym. W związku z tym wyróżnione zostały relacje ze strukturami państwa oraz kościoła, na ich poparcie Autorka wymienia i przytacza treści dokumentów, które były przechowywane oraz te, które powstawały w klasztorach. W rozdziale tym można zauważyć kolejną

niekonsekwencję, gdyż w części odnoszącej się do relacji ze strukturami kościelnymi, J. Gwioździk przywołuje korespondencje z *urzędnikami państwowymi, artystami, architektami i rzemieślnikami, opiekunami i protektorami pańien świeckich wysłanych na naukę, a także fundatorami*. Wymieniona grupa jest bezwzględnie związana ze światem świeckim, wprowadza to czytelnika w małe zakłopotanie i wykazuje na chaotyczność rozprawy. W kolejnych fragmentach Autorka kontynuuje wyliczanie piśmienniczego dorobku żeńskich klasztorów, są to źródła związane z ustawodawstwem i liturgią, archiwaliami ekonomicznymi, personalnymi oraz prawnymi. Na koniec omówione zostały teksty świadczące o życiu wewnętrznym zakonnicek. Pomimo że działalność piśmiennicza oraz tradycja związana z gromadzeniem dokumentów poświadczona jest znaczną ilością przykładów, jak i cytatów, czytelnik odczuwa niedosyt w związku z brakiem ostatecznych wniosków, które stanowiłyby podsumowanie zebranego materiału.

Ostatnie rozdziały odnoszą się do działalności edytorskiej, książek dedykowanych zakonnicom oraz do literatury okolicznościowej. We fragmencie tym, jak i w poprzednich, znajdziemy dużo przykładów i cytatów, które mają za zadanie unaocznic czytelnikowi omawiane zagadnienia, brak tu jednak własnych wniosków Autorki. Ta część pracy w kontraście do poprzednich charakteryzuje się spójnością oraz uporządkowaniem. Poszczególne fragmenty, przede wszystkim dotyczące działalności edytorskiej, zostały opatrzone tabelami i zestawieniami, przedstawiającymi rodzaje druków, dorobek edytorski poszczególnych zakonów, wydawnictwa oraz publikacje dedykowane klasztorom żeńskim. Ukazuje nam to skale zjawiska oraz porządkuje przedstawione treści. Ponadto dla uzupełnienia obrazu działalności edytorskiej, Autorka, umieściła wykaz druków w środowisku klasztorów żeńskich w XVII–XVIII wieku. Rozprawa została podsumowana trzystronicowym zakończeniem, co w świetle wykorzystanych i cytowanych źródeł jest niewystarczające.

Konkludując, praca Jolanty Gwioździk pomimo uwag, jest ważną pozycją książkową, gdyż jak dotąd nie powstała praca poruszająca całościowo wspomnianych zagadnień. Stanowi zatem pierwszą próbę ujęcia kultury pisma i książki w zakonach żeńskich w dobie dawnej Rzeczypospolitej. Ponadto Autorka zaprezentowała czytelnikowi liczne przykłady źródeł, będących świadectwem występowania pisma i książki, jako elementu wpisanego w życie zakonne. Imponuje również wykorzystana obszerna baza źródłowa, znajdująca się w różnych instytucjach zarówno w kraju, jak i zagranicą (Polska, Litwa, Ukraina, Rosja). Zabrakło jednak wniosków i posumowania Autorki, które poszerzyłyby spektrum omawianego zjawiska. Ciekawie wyglądałoby zestawienie działalności pisarskiej i edytorskiej środowiska świeckiego z klasztornym. W związku z powyższym nadal istnieją liczne perspektywy badawcze,

związane z kulturą pisma i książki, których zgłębienie stanie się uzupełnieniem obrazu funkcjonowania wspólnot żeńskich w epokach dawnych. Pozwoliłyby to przełamywać wciąż istniejące stereotypy dotyczące żeńskich klasztorów i przybliżyłyby nas do ówczesnej rzeczywistości.

Bibliografia

- Borkowska M., 1996, *Życie codzienne polskich klasztorów żeńskich w XVII–XVIII wieku*, Warszawa.
- Eadem, 2001, *Panny siostry w życiu sarmackim*, Warszawa.
- Futera A., 2014, Czy rzeczywiście „ręką własną pisana?": „Historia Domowa Klasztoru Imbromowskiego...” (1758–1769): zagadnienia nadawców i odbiorców, „Prace Językoznawcze” 16 (4), s. 53–66.
- Gwioździk J., 2001, *Biblioteka panien benedyktynek łacińskich we Lwowie (XVI–XVIII wiek)*, Katowice 2001.
- Eadem, 2006, *Ars moriendi w klasztorach żeńskich doby staropolskiej. Zarys problematyki*, „Rocznik Biblioteki Narodowej”, XXXVII/XXXVIII.
- Eadem, 2009, Źródła do dziejów książki w archiwach żeńskich klasztorów kontemplacyjnych XVI–XVIII w.: zarys problematyki, „Biuletyn Bibliotek Kościelnych” 28 (1–2), s. 202–209.
- Eadem, 2013, *Duchowość pasyjna w kręgu ksieni Magdaleny Doroty Daniłowiczówn (ok. 1607–1687)*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia” XI, s. 93–102.
- Kaczor-Scheitler K., 2010, *Działalność pisarska polskich zakonów żeńskich w dobie baroku*, „Acta Universitatis Lodzianensis Folia Litteraria Polonica” 13, s. 77–89.
- Mączyński M., 2005, *Językowy obraz XVII-wiecznego klasztoru siostr norbertanek w Krakowie na Zwierzyńcu*, Kraków.
- Strzelczyk J., 2014, *Kształcenie i literatura w średniowiecznych klasztorach żeńskich: (w związku z książką Katrinette Bodarwe, Sancti moniales litteratae Schrifflivhkerit und Bildung in der ottnischen Frauenkommunitäten. Gandersheim. Essen und Quedlinburg Münster 2004)*, „Przegląd historyczny” 95 (4), s. 525–533.
- Sutowicz A., 2008, *Dorobek rękopiśmienny śląskich klasztorów żeńskich (XIII–XVIII w.)*, „Wrocławski Przegląd Teologiczny”, 16 (2), s. 155–179.
- Targosz K., 2001, *Biblioteka panien benedyktynek łacińskich we Lwowie (XVI–XVIII wiek)*, Katowice.
- Eadem, 2002, *Piórem zakonnicy. Kronikarki w Polsce XVII w. o swoich zakonach i swoich czasach*, Kraków.

Edyta Pluta